

Yaygın Halk Kültürünün Tefsir Üzerindeki Etkileri

M. Sait ŞİMŞEK

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kişinin içinde yaşadığı ve genel kabul gören kültürün algılama ve yorumlama faaliyetleri üzerinde etkisi bilinen bir husustur. Kişi, genel kabul gören bilgi, düşünce ve inançları genelde yargılamaz, olduğu gibi kabul eder. Bu olgunun, tefsir faaliyeti üzerinde de etkisini göstermesi göz ardı edilmemelidir. Oysa yaygın kültürlerde eleştirilecek tutarsız birçok yön vardır. Tefsir faaliyetinin bu tür olumsuz etkilerden arındırılması için eleştiri kapısının sürekli açık tutulması kaçınılmazdır.

Biz bu çalışmamızda üç örnek üzerinde duracağız. İlki, Bakara sûresinin 102. âyetinde söz konusu edilen Hârût ve Mârût kıssası; ikincisi, Kehf sûresindeki Hızır kıssası, üçüncüsü ise, Kur'an'ın birçok âyetinde sözü edilen şefaat meselesidir.

HÂRÛT VE MÂRÛT

Bâbil'de Hârût ve Mârût isminde iki meleğin insanlara sihir öğrettikleri değişik milletlerin kültürlerinde mevcuttur. Bu iki melek bir sebepten dolayı cezalandırılmış ve kıyamete kadar insanlara sihir öğretmekle görevlendiril-

mişlerdir. Ancak bunlar melek olduklarından insanlar için zararlı olan sihri öğrettiklerinde öğrenen kimseleri uyarırlar.

Değişik halkların kültürlerinde genel kabul gören kıssa, Bakara sûresinin 102. âyetine anlam verilmesi ve tefsirinde etkili olmuştur.

Türkçe meallerin neredeyse tamamında bu etkiyi görmek mümkündür. Âyete şu şekilde meal verilmektedir:

“Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirilene öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah’ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı” (Diyanet Vakfı)

“Tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir talim ediyorlar ve Bâbilde Hârût Mârût iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi ‘biz ancak bir imtihan için gönderildik sakın sihir yapmayı tecviz edip de kâfir olma’ demedikçe bir kimseye öğretmezlerdi, işte bunlardan kişi ile zevcesinin arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı, fakat Allahın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilir değillerdi, kendilerine zarar verecek, menfaati olmayacak bir şey öğreniyorlardı, kasem olsun onu her kim satın alsa her halde onun Ahirette bir nasibi yok, bunu muhakkak bilmişlerdi amma canlarını sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi onu bilselerdi” (Elmalî)

Bizce âyetin meali şöyle olmalıdır:

“Süleyman’ın hâkimiyeti hakkında şeytanların söylediklerine uydular. Oysa Süleyman asla kâfir olmadı. İnsanlara büyü öğreten şeytanlar ise, kâfir oldular. Bâbil’de Hârût ve Mârût adında iki meleğe böyle bir şey indirilmemişti ki “Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız, sakın kâfir olma” desinler, insanlar da onlardan karı ile koca arasını ayıran şeyler öğrensinler. (İnsanlara büyü öğreten o şeytanlar/cinler de), Allah’ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verecek değillerdi. Onlar, kendilerine zarar verecek ve faydası olmayacak şeyler öğreniyorlardı. Kuşkusuz biliyorlardı ki o sihri satın alan kimsenin, âhirette

hiçbir payı yoktur. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür. Keşke bunu bilmiş olsalardı.”

Medine yahudileri, Tevrat'ta Hz. Muhammed'in peygamberliğine delalet eden âyetleri ve Tevrat'ı doğrulayan Kur'an-ı Kerim'e inanmayı; Kur'an'ın gerçekten Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olup olmadığı meselesini değerlendirmeyi bir tarafa bırakarak Hz. Süleyman'ın hâkimiyeti konusunda büyücülerin söylediklerini yaymayı yeğlemişlerdi. Muhtemelen Hz. Süleyman'ın hâkimiyetini büyü sayesinde elde ettiğini söylüyor, bu arada da Bâbil'de Hârût ve Mârût isminde iki meleğin bulunduğunu ve bunların, karı ile koca arasını ayıracak büyüleri insanlara öğrettiklerini fakat kendilerinin bir imtihan aracı olduklarını söylemeyi de ihmal etmediklerini anlatıyorlardı.

Âyette, Hz. Süleyman'ın iktidar gücünü büyü sayesinde elde ettiğini ileri sürmek, ona küfür isnat etmekle aynı anlama alınmıştır. Böylece burada onun kâfir olmadığını söylemek büyüyle uğraşmadığını söylemek anlamına gelmektedir. **“Ama insanlara büyü öğreten şeytanlar kâfir oldular”** cümlesi bu düşüncemizi desteklemektedir. Çünkü şeytanların kâfir olmaları, insanlara büyü öğretmeleri gerekçesine bağlanmaktadır.

Bununla, peygamberlik iddiasında bulunan Hz. Muhammed'in de aslında büyücü olduğunu, Kur'an'ın bir büyü olduğunu ve tıpkı Hârût ve Mârût meselesinde olduğu gibi melek davranışlı birinin de büyü işiyle uğraşabileceğini anlatmaya çalışıyorlardı. Ancak onlara göre Allah'la bağlantısı bulunan iyi biri, büyü ile uğraştığında tıpkı Hârût ve Mârût misalinde olduğu gibi insanları büyü konusunda uyarmalıdır. Nitekim müşrikler de Kur'an'ın bir büyü olduğunu; Hz. Muhammed'i bazen büyücü olmakla, bazen de büyülenmiş olmakla itham ettiklerini biliyoruz. Ellerindeki bütün dayanakları tüketen Yahudiler, bu tür yollara başvurmaya başlamışlardı.

Âyetin tefsirine geçmeden önce “sihir” ve Kur'an'daki kullanışları üzerinde durmakta yarar vardır.

Kelime olarak sihir, muhatabı gerçeğin zıddına yönlendirmek¹ ve onu aldatmaktır.²

Sihir, sözle karşı tarafı aldatma şeklinde olabileceği gibi davranışlarla da olabilir. Sözle yapılan sihir, kulağa ve zihne hitap eder. Karşı tarafın zihnini bulandırır. Böylece kişi gerçeği tersyüz edilmiş şekliyle görmeye başlar. Davranışlarla yapılan

¹ Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkik fi Kelimâti'l-Kur'an*, 5/67.

² İsfahânî, *el-Mufredât*, s.226.

sihir ise, göze hitap eder. Muhatap, var olmayan bir şeyi varmış gibi görür. Bütün bu aldatmalar, muhatabın farkına varamayacağı gizli yollarla yapılır. Müşrikler Kur'an-ı Kerim'i sihir diye nitelerken sözle sihri kastediyorlardı. Bununla Kur'an-ı Kerim'in aslında gerçekleri anlatmadığını fakat parlak üslubuyla insanları büyüleyerek saptırdığını anlatmak istiyorlardı. Davranışlarla karşı tarafın gözünü boyayıp aldatmak ise, Hz. Musa'yla yarışmaya giren sihirbazların ip ve değneklerini yürütmeleri şeklinde bir sihirdir. Gerçekte ip ve değneklerde bir hareket yoktur; ama muhatap onları o şekilde görmektedir. Yani olay, bir göz boyamadan ibarettir. Nitekim Hz. Musa'yla yarışan sihirbazlar için: "İnsanların gözlerini büyülediler" (Araf 7/116) denilmektedir. Başka bir âyette söz konusu sihirbazlar için şöyle denilmektedir: "Bir de ne görsün! Sihirleri yüzünden ipleri ve değnekleri gerçekten yürüyormuş gibi kendisine hayal ettirildi." (Tâhâ 20/66).

Bu anlatılan sihir çeşitleri, el çabukluğu ve göz boyacılık sonucu muhatabı aldatmaktan ibarettir. Bir de şeytan ve cinlerin yardımıyla yapıldığına inanılan bir sihir vardır ki bu iddiaya göre şeytan ve cinler, kendileriyle irtibata geçen kişilere gaipten haberler getirirler, onları olağanüstü birtakım güçlerle donatırlar. Onlar da bu güçlerini kullanarak başkalarına ve tabiat kanunlarına kısmen hükmederler.

Mutezile ve Ehl-i Sünnetin bazı âlimlerine göre sihir sonucu ortaya çıkan görüntülerin tamamı hayalidir; göz boyamaktan ibarettir, bunların bir gerçekliği yoktur. Diğerlerine göre ise, gerçekliği vardır.

Belirtmek gerekir ki Kur'an-ı Kerim'de söz konusu edilen sihrin tamamı, gerçekliği olmayan göz boyama ve el çabukluğu sonucu olan şeylerdir. Biz de sihrin bir gerçekliğinin bulunmadığı kanaatindeyiz. Çünkü büyü ile uğraşanların çoğunun sefil bir hayat yaşadıklarını biliyoruz. Gerçekten eşyanın hakikatini değiştirme imkânları bulunmuş olsaydı, önce kendilerini bu sefaletten kurtarırlardı. Yöneticileri devirir, kendileri yönetimlerin başına geçerlerdi.

Büyücülerin güçleri sadece muhataplarının cehaletinden ve zayıf tabiatından kaynaklanmaktadır. Muhataplarını aldatabilirlerse, onlardan kopardıklarıyla geçimlerini sağlarlar. Değilse, kendi geçimlerinin bile sağlayamazlar.

Cinlere hâkimiyetlerinden yahut cinleri işlerinde kullanmalarından da söz edilemez. Onların yaptıkları sadece muhataplarını aldatmaktır. Cinlerle büyü-cüler arasındaki ilişkiyi Cin sûresinin tefsirinde ele alacağız.

Sonuç olarak bizi asıl ilgilendiren, sihrin gerçekliğinin olup olmamasından çok, muhataplar üzerindeki etkisidir. Sihrin gerçekliği olmasa da muhataplar üzerindeki etkisi herkes tarafından kabul edilmektedir.

Sihir hakkında verdiğimiz bu özet malumattan sonra âyetin tefsirine geçebiliriz:

Âyetin anlamına dair çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Farklı görüşlerin kaynağı, “ما انزل”deki “ما”nın olumsuzluk bildiren *nâfiye* mi, yoksa “o ki” mânasına gelen *ism-i mevsul* mu olduğunda düğümlenmektedir. Müfessirlerin pekçoğu onu *ism-i mevsul* olarak değerlendirmişlerdir. Buna göre âyetin anlamı şöyledir:

“Süleyman’ın hâkimiyeti hakkında şeytanların söylediklerine uydular Oysa Süleyman asla kâfir olmadı. Ama insanlara büyü ve Bâbil’de Hârût ve Mârût adında iki meleğe indirilene öğreten şeytanlar kâfir oldular. (Ne var ki o iki melek) “Biz ancak bir imtihan vasıtasıyız, sakın kâfir olma” demedikçe kimsese hiçbir şey öğretmiyorlardı. Onlardan, karı ile koca arasını ayıran şeyler öğreniyorlardı...”³

Bu anlamı veren müfessirlerden bir kısmı, Hârût ve Mârût ismindeki bu iki melek ile ilgili tamamen uydurma garip bir kıssa nakledeleler. Kıssa bütünüyle İsrâiliyât kaynaklıdır. Müfessirlerin bir kısmı da, bu kıssaya iltifat etmeksizin Allah’ın bu iki meleği böyle bir görevle görevlendirdiğini; haddizatında onların da insanları büyü konusunda uyardıklarını ve bu nedenle büyü öğretmelerinin kendilerine bir sorumluluk yüklenmediğini, bilakis Allah’ın emrini yerine getirdiklerini söylerler.

Bazıları da, İbnu Abbas’tan yapılan bir rivâyete dayanarak Hârût ve Mârût’un melek olmayıp büyü işiyle uğraşan iki büyücü olduklarını söylerler.

Yine bazı müfessirler *melekeyn* kelimesinin *melikeyn* şeklindeki kıraatine dikkat çekerek, aslında bunların iki kral olduklarını ileri sürerler.

Allah tarafından görevlendirilen bu iki meleğin, büyü konusunda insanları uyardıktan sonra büyü öğrettiklerini ve bu işle Allah tarafından görevlendirilmiş olmaları nedeniyle böyle bir görevi yerine getirmelerinde bir sakınca bulunmadığını söyleyen görüş, ilk bakışta makul gibi görünse de bizce değildir. Çünkü Hz. Süleyman’ın büyü ile hiçbir bağlantısının bulunmadığı ve şeytanların kâfir olmalarının büyü öğretmelerine bağlandığı bir bağlamda, açıklayıcı yeterli bir gerekçe olmaksızın iki meleğin insanlara büyü öğrettiklerinin ifade edilmesi tutarlı görünmemektedir. Ayrıca büyüün hiçbir fayda vermediği ve salt zarar içerdiği, âyetin “onlar, kendilerine zarar verecek ve faydası olmayacak şeyler öğ-

³ Âyete buna yakın başka anlamlar da verilmiştir. Ancak yaygın olan anlam yukarıya aldığımız anlam olduğundan bununla yetiniyoruz.

reniyorlardı” ifadesinden anlaşılmaktadır. Zarardan başka hiçbir getirisi bulunmayan büyüün melekler tarafından öğretilmesinde ne gibi bir hikmet olabilir? Ayrıca âyetin bu kısmında geçen zamir çoğul, melekleri ilgilendiren kısımda ise, hep tesniye (ikil) olarak geçmektedir. Anlamsal ve gramatik sebeplerle âyette geçen “u.”nın nâfiye edatı olduğu görüşünü tercih ettik. Buna göre:

Medine Yahudileri, büyücülerin Hz. Süleyman’ın gücünü büyüden aldığına dair iftiralara tabi oluyorlardı. Bu arada uydurma şöyle bir kıssa anlatıyorlardı: Bâbil’de Hârût ve Mârût adında iki melek vardı. Bunlar insanlara büyü, bir de kişi ile hanımının arasını açacak şeyler öğretiyorlardı. Ne var ki bu iki melek, bu tür şeyleri öğretmeden önce insanları bu konuda uyarıyordu. Oysa Süleyman ne gücünü büyüden alıyor, ne de meleklerin yaptığı gibi bir uyarıda bulunmuyordu. Muhammed de, tıpkı Süleyman’ın yaptığı gibi hem dini şeylerden söz ediyor ve hem de gücünü büyüden alıyor. Ancak bahsettiği bu dini şeylerde samimi olsaydı, Hârût ve Mârût ismindeki iki meleğin yaptığı gibi insanları uyarırdı.

Şunu da belirtelim ki kıssa, Yahudi kaynaklarından İslâm kültürüne girmekle birlikte çevre kültürlerde de mevcuttur.

İşte âyet, Hârût ve Mârût ismindeki iki melekle ilgili bu kıssayı tümünden reddetmekte, böyle bir şeyin vuku bulmadığını; büyü ile uğraşmanın küfür olduğunu ve bu nedenle ne Hz. Süleyman’ın, ne Peygamberimizin ve ne de Hârût ve Mârût isminde iki meleğin büyü ile hiçbir ilgilerinin bulunmadığını dile getirmektedir.

Bizi bu görüşe götüren diğer bir husus ise, âyete bu şekilde anlam verilmediğinde şeytanların Hz. Süleyman hakkında anlattıklarının, âyette dile getirilmemiş olmasıdır. Halbuki bizim verdiğimiz anlama göre şeytanların ne anlattıkları ortaya çıkmaktadır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi onlar, Bâbil’de Hârût ve Mârût isminde iki meleğin olduğunu ve bunların, büyüü öğretmeden önce insanları uyardıklarını, oysa Süleyman’ın böyle bir uyarı yapmadığını, bu sebeple de Allah’la bir ilişkisinin bulunmadığını söylüyorlardı. Medine yahudilerinin bu kıssayı anlatmadaki amaçları, Peygamberimizin de Allah’la bir ilişkisinin olmadığını ispatlamaktı. Çünkü böyle bir ilişkisi var olsaydı, tıpkı o iki melek gibi uyarıda bulunurdu, diyorlardı.

Kıssalar, salt tarihi bilgi vermek üzere Kur’an’da yer almazlar. Onların Kur’an’ın indiği döneme ve sonraki dönemlere uzanan birtakım yansımaları vardır. Hz. Süleyman hakkında anlatılan bu olayın, Kur’an’ın indiği dönemle sonraki dönemlere dair bir yansıması yoksa Kur’an-ı Kerim’de yer alması anlamsızdır.

Kissanın söz konusu yansıması, bu kıssayı araç edinen Medine Yahudilerinin, Peygamberimizin peygamberliğine karşı çıkmalarıdır.

Kissanın, Kur'an'ın indiği döneme işaret eden bir diğer yönü, “(İnsanlara büyü öğreten o şeytanlar/cinler de), Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verecek değillerdi,” cümlesidir. Bu ifade, Hz. Süleyman dönemindeki büyücülerin, Hz. Süleyman'a herhangi bir zarar veremedikleridir. Ancak cümle, Yahudilerin bir çabalarını deşifre etmekte ve bu çabalarıyla Hz. Muhammed (s.a.v.)e bir zarar veremeyeceğine işaret etmektedir. Bilindiği gibi Medine yahudileri, Hz. Muhammed'e zarar vermek için birçok komplo kurmuşlardı. Bu arada büyücülere de başvuruyor, büyü yoluyla ona zarar vermeyi umuyorlardı. İşte bu ifade hem onların bu çabalarını deşifre etmekte, hem de bu çabalarının boşa gideceğini haber vermektedir.

“Eğer inansalardı ve takva sahibi olsalardı, Allah katındaki bir ödül daha iyi olacaktı. Keşke bilselerdi!”

Yahudiler, böyle şeyler uydurmak, Peygambere komplolar hazırlamak, ona zarar vermek için büyüden medet ummak yerine gerçekten inanıp Allah'ın azabından kendilerini kurtarmaları, kendileri için çok daha yararlı olurdu. Keşke Yahudiler bunu bilselerdi!

Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi, tarihte vuku bulmuş birtakım olayların Kur'an'da yer alması, tarihi bilgi verme amacıyla değildir. Amaç, Kur'an'ın indiği döneme ve geleceğe ışık tutmaktır. Tarihte yahudilerin yaptıklarından söz edilen bu bölümde, zaman zaman Kur'an'ın indiği dönemdeki yahudilerden söz edilmesi, hatta aşağıdaki âyette olduğu gibi kimi zaman müslümanlara hitap edilmesi, o tarihi bilgiyi güncelleştirme amacı taşımaktadır.

HIZIR KISSASI

Tefsirlerde tartışma konusu yapılan hususlardan biri, Hızır'ın kimliğidir. Halk arasında yaygın görüş, Hızır'ın veli olduğudur.

Hızır Kimdir?

Hızır'ın Allah'ın evliyasından batın ilmine vakıf biri olduğu yaygın bir kanaattir. Oysa veli olduğunu söyleyen ne dini bir nass vardır, ne de kıssada Hızır'ın yaptıkları bir velinin yapacağı şeylerdir.

Hızır'ın bir peygamber olduğunu söyleyenler de olmuştur. Oysa peygamberler de insanların bağlı buldukları şeriat kurallarına uymak zorundadırlar. Hızır'ın yaptıkları ise, şeriat kurallarının dışında şeylerdir. Bu sebeple çağdaş müfessirlerden Mevdüdi'nin yaptığı şu değerlendirme gayet yerindedir:

“Bu kıssa ile ilgili olarak cevaplandırılması gereken çok zor bir soru ortaya çıkar: Hızır tarafından yapılan işlerin iki tanesi insanın yaratılışından beri var olan kanunlara apaçık aykırıdır. Hiçbir kanun bir kimseye başka bir kimsenin malını tahrip etme ve suçsuz bir insanı öldürme izni ve yetkisi vermez. O denli ki bir kimse ilham yoluyla bazı korsanların belli bir gemiyi basacaklarını ve belli bir çocuğun isyankâr ve kâfir olacağını bilse o zaman bile Allah tarafından gönderilen hiçbir kanun insana ilhamı nedeniyle gemide bir delik açma ve masum bir çocuğu öldürme izni vermez. Buna cevap olarak birisi Hızır'ın bu iki işi Allah'ın emri ile yaptığını söyleyecek olsa, bu bizim sorunumuzu çözmez. Çünkü soru: ‘Hızır bu işleri kimin emri ile yaptı?’ değil, ‘Bu emirlerin özelliği ne idi’ sorusudur. Bu önemlidir, çünkü Hızır bunları ‘ilahi emir’ doğrultusunda yapmıştır. Hızır'ın kendisi de bu işleri kendi yetkisi ile yapmadığını, bilakis Allah'ın rahmetiyle hareket ettiğini söylemektedir. Allah da bunu şu sözlerle tasdik etmektedir: ‘Biz ona katımızdan bir ilim öğrettik.’ Bu nedenle bu işlerin Allah'ın emri ile yapıldığından hiç şüphe yoktur. Fakat emrin niteliği ve özelliği ile ilgili soru hâlâ ortada durmaktadır. Çünkü bu emirler, hiçbir ilahi kanun tarafından izin verilmediği için meşru değildir. Ve Kur'an da suçlu olduğuna bir delil olmaksızın bir kimsenin başka birisini öldürmesine izin vermez. Bu nedenle bu emirlerin de bir kimsenin zengin, diğerinin fakir ve bir kimsenin hasta, diğerinin de hasta iken iyileşmesine neden olan Allah'ın emirleri ile aynı grupta olduğunu kabul etmek zorundayız. Eğer Hızır'a verilen emirler bu tür emirler idiyse, Hızır'ın insanlar için konulan ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek (veya Allah'ın yaratıklarından başka biri) olduğu sonucuna varılabilir.

Çünkü şer'î yönü olmayan bu tür emirler ancak meleklere verilebilir. Bunun nedeni haram ve helâl sorununun onlar için söz konusu olmamasıdır; onlar hiçbir kişisel güce sahip olmaksızın Allah'ın emirlerine itaat ederler. Onların aksine bir insan, işlediği amel ilahi kanuna aykırı ise, bunu ilham sonucu veya içgüdülerle istemeyerek işlemiş de olsa günah işlemiş olur. Çünkü insan, insan olması münasebetiyle ilahi kanuna uymak zorundadır. Ve ilahi kanunda, bir kimsenin ilham yoluyla bir emir aldığı veya kendisine gizlice yasak bir işin hikmeti bildirildiği için yaptığı işin helâl sayılabileceği bir boşluk yoktur.

Yukarıda değindiğimiz ilke fıkıh âlimleri ve sûfi liderler tarafından tartışmasız kabul edilmiştir. Allame Alûsî bu konuda Abdü'l Vehhab Şi'rânî, Muhiddin ibn A'râbî, Müceddid Elfi Sanî, Şeyh Abdülkadir Geylanî, Cüneyd Bağdadî, Sırrı Sekatî, Ebu'l Huseyn en-Nurî, Ebu Said el-Harrâz, Ahmed üd-Dineverî ve İmam Gazzalî'nin birçok sözünü ayrıntısıyla nakletmiştir. Onlara göre, bir sûfi için bile kendi-

ne gelen bir ilhama uyarak kanunun ilkelerine ters düşen bir şey yapmak doğru değildir.⁴ İşte bu nedenle biz Hızır'ın bir melek veya insanı sınırlayan kanunlardan azade başka bir yaratık olması gerektiği sonucuna vardık. Çünkü o, yukarıda anılan formülün tek istisnası olamaz, bu yüzden kaçınılmaz olarak onun, insanlar için önceden belirlenen ilahi kanuna göre değil, Allah'ın dileği doğrultusunda hareket eden Allah'ın kullarından biri olduğu sonucuna varıyoruz.

Eğer Kur'an Hz. Musa'nın (a.s) eğitilmek üzere gönderildiği 'kul'un bir insan olduğunu söylemiş olsaydı, o zaman Hızır'ın insan olduğunu kabul edecektik. Fakat Kur'an açıkça onun bir insan olduğunu söylemez, aksine 'kullarımızdan biri' olduğunu söyler, bu da onun insan olduğunu göstermez. Kur'an'da bu kelime (kul) çeşitli yerlerde melekler için kullanılmıştır.⁵ Bunun yanı sıra Hz. Hızır'ın insan olduğuna işaret eden hiçbir hadis yoktur. Hz. Peygamber'den (s.a) Said ibn Cübeyr, İbn Abbas ve İbn Ka'b kanalıyla rivâyet edilen sahih bir hadiste "Racul" kelimesi, genelde insanlar için kullanılmasına rağmen, Hızır (a.s) için kullanılmıştır ve sadece insanlar için kullanılmayacağı açığa çıkmıştır. Kur'an'da bu kelimeyi Cin Sûresi altıncı âyette cinler için kullanmıştır. Şu da bir gerçektir ki bir melek, bir cin veya görünmeyen bir varlık insanların yanına geldiğinde, insan şeklinde görünür. Ve bu şekil içinde aynen Meryem'e gelen insan kılığındaki melek gibi beşer adını alır.⁶ O halde yukarıda zikredilen hadiste Peygamber (s.a) tarafından Hızır için kullanılan "Racul" kelimesi, onun mutlaka insan olduğu anlamına gelmez.

Bu nedenle yukarıdaki tartışmanın ışığında, Hızır'ın, bir melek olduğu veya insanlar için belirlenen sınırlarla bağımlı olmayan başka bir yaratık olduğu sonucuna varabiliriz. İbn Kesir'in tefsirinde Maverdi'den rivâyet edildiğine göre, bazı eski müfessirler ve Kur'an âlimleri de bu görüştedirler"

ŞEFAAT

Şefaath Kur'an'ın pek çok âyetinde gündeme getirilmektedir. Genelde âlimlerimiz, müşriklerin şefaath anlayışlarını reddetmekle birlikte Allah'ın iznine bağılı olarak şefaath varlığını kabul ederler. Biz, izinden söz edilen âyetlerde de amacın şefaathı reddetme olduğu görüşündeyiz.

Ahirette şefaath diye bir şeyin olmadığı açıkça ifade edilmektedir. Örneğin Bakara sûresinin 48. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: "Hiçbir insanın bir

⁴ Âlûsî, *Ruhu'l Meani* 16/16-18

⁵ Bkz. *Enbiyâ* 21/26, *Zuhruf* 43/19.

⁶ *Meryem* 19/ 17

başkasının yerine bir şey ödemeyeceği, kimseden bir şefaatin/ aracılığın kabul edilmeyeceği, kimseden fidye alınmayacağı ve hiç kimsenin yardım görmeyeceği günden sakının.”

Genelde âlimler şefaati reddeden bu ve benzeri âyetlerin iman etmeyenler hakkında olduğunu söylerler. Bu iddiayı kabul etsek bile Bakara sûresinin 254. âyetinde hitap iman edenleredir. Söz konusu âyette şöyle denilmektedir: “Ey inananlar! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı gün gelmeden size rızık olarak verdiğimizden infak edin. Kâfirler/nankörler, zalimlerin ta kendileridir.”

Allah'ın ancak izin vermesiyle Şefaate olabileceğini anlatan âyetlerde de aslında izin verilmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu konuda en çok gündeme getirilen âyete'l-kürsi olarak da bilinen şu âyettir:

“Allah ki O'ndan başka ilah yoktur; her zaman diridir, koruyup yönetendir. O, ne uyuklar, ne de uyur. Yeryüzünde ve gökte ne varsa O'nundur. İzni olmadan kim O'nun katında şefaate edebilir? O, insanların ellerinin arasında/önlerinde olanı da, arkalarında olanı da bilir. İzin verdiği miktar dışında kimse O'nun ilmini kuşatamaz. O'nun Kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. Pek yüce ve çok büyük olan O'dur.”

“Âyete'l-kürsi” olarak bilinen bu âyet çok yüce hakikatleri dile getirmektedir. Yüce Allah'ın diğer varlıklara benzemediği ve O'nun yüceliği, bu âyette mükemmel bir anlatımla dile getirilmektedir. Ne gökte ne yerde O'ndan başka ilah vardır. Kendisine ibadet edilmeyi hak eden yalnızca O'dur. O'nun emirleri, bütün emirlerin üstündedir. O, hep diridir. Gökte ve yerde ne varsa, hepsi O'nundur ve O'nun yönetimindedir. Bu dünya hayatında O'nun emirlerine karşı gelen varsa, bu da O'nun izniyle olmaktadır. İmtihan gereği O buna izin vermektedir. O'nun bilgisinden hiçbir şey kaçmaz. İzni olmadıkça hiç kimse O'nun katında şefaateçi olamaz. Çünkü şefaatin tamamı O'nundur.

Ahirette herhangi bir kimseye şefaate izni verecek midir? İzinden söz edilmesi, böyle bir iznin verileceği anlamına gelmez. İzinsiz böyle bir şeyin olamayacağını anlatır. Allah'ın herhangi bir kimseye izin vereceğine dair Kur'an'da bir bilgi mevcut değildir. Mesela izinden söz eden bu âyette ilminin sınırsızlığından ve tek hâkim oluşundan böyle bir iznin verilmeyeceğini anlamak mümkündür. Çünkü herkesin ne olduğunu en iyi bilen Allah olduğuna göre herhangi bir aracılığa ihtiyaç kalmamaktadır. Yine tek hâkim O olduğuna ve şefaatin tamamı kendisine ait olduğuna göre ne diye bir başkasını bu işte kendisine ortak kılsın ki!